Prof. PhDr. Ivor Ripka, DrSc.

O p o n e n t s k ý p o s u d o k

na vymenúvacie konanie doc. Mgr. Martina Diwéga-Pukanca
za profesora v odbore *slovenský jazyk a literatúra*

Ad vocem: V reminiscenciách pamätníka mávajú vždy zreteľnejšie kontúry tie deje, udalosti či skutočnosti, ktoré v istom zmysle prekonali všednosť a každodennosť osobného života i odborného pôsobenia. Mgr. Martina Pukanca poznám od r. 2004, v ktorom sa stal interným doktorandom Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave. Bol som jeho školiteľom, a tak som mal možnosť i príležitosť bližšie spoznať jeho (nie u všetkých „adeptov vedy“) ambicióznu cieľavedomosť a činorodosť, vďaka ktorej sa mohol v rokoch doktorandúry vzdelávať ešte aj na študijných pobytoch v Göttingene, Paríži i v Bautzene. Predloženú dizertačnú prácu *Praslovanská lexika v starej slovenčine* (jej rukopis mal 193 strán) vypracoval -- a nestávalo sa to vždy -- v stanovenom trojročnom termíne. Mgr. M. Pukanec od začiatku pracoval na jej príprave systematicky, sústredene i značne samostatne, úspešne využívajúc a úročiac bádateľské výsledky výskumov domácich i zahraničných predstaviteľov viacerých spoločenských disciplín (okrem jazykovedy najmä archeológie a histórie). Mal som v živote možnosť a príležitosť posúdiť viacero kandidátskych a doktorandských prác, a tak som v školiteľskom posudku mohol s plnou zodpovednosťou konštatovať, že šírka uchádzačových výskumných záujmov, dokumentovaná nielen množstvom uvádzaných bibliografických údajov – a toto konštatovanie platí aj o (knižných) prácach, ktoré predkladá v súčasnosti ako inaugurant --, ale aj konkrétnymi inštruktívnymi konštatáciami či formuláciami vo výkladovej časti práce, bola už vtedy pozoruhodná.

V posudku som o. i. konštatoval, že autor dokáže koncízne a jednoznačne formulovať svoje bádateľské ciele a zámery. Jeho dizertačná práca skúmala členenie slovnej zásoby slovenských nárečí praslovanského pôvodu z hľadiska lingvistickej geografie; výsledky výskumu kládla do slovenských historicko-politických súvislostí v dobe rozpadu praslovanskej jazykovej jednoty, teda v dobe zániku a vokalizácie jerov. V prvej časti práce, nazvanej *Genéza Slovanov a slovenských nárečí,* prezentoval autor – vtedy prvýkrát -- sumár čiastkových analýz vývinu jazyka /(-ov) od obdobia tzv indoeurópskej jednoty až po rozpad

praslovančiny a komentoval niektoré relevantné (vývin jazyka determinujúce) historické javy. Inšpirovaný súc práve výskumom M. Pukanca som sledoval literatúru zaoberajúcu sa glotogóniou a glotogenézou Slovanov i dospel som k názoru, že uchádzač predkladal najnovšie výsledky vedeckých výskumov v oblasti týchto dvoch nesamostatných lingvistických poddisciplín primeranou a preukaznou formou. Moderné riešenie glotogonických otázok sa totiž najskôr musí vyrovnať s biblickým dogmatizmom o monogenéze, a potom aj s neskoršou, no rovnako apriórnou teóriou či tézou o jazykovej polygenéze. Tú však historickoporovnávacia jazykoveda nemôže jednoznačne dokázať, lebo pracuje iba s tzv. pozitívnymi dôkazmi. M. Pukanec už vtedy poznal aj aplikácie metód overených v klasickej indoeuropeistike. (Mal som na mysli najmä jeho -- na základe poznania štúdií A. Lamprechta, M. Čejku aj V. M. Illiča-Svityča -- sprostredkované hodnotenie teórie, rehabilitujúce tzv. *nostratickú hypotézu* dánskeho indoeuropeistu, slavistu a keltológa Holgera Pedersena).

V decembri 2006 obhájená dizertačná práca M. Pukanca vyšla – podľa jeho slov „v trochu inej podobe“ – už r. 2008 pod názvom *Praslovanská lexika v nárečiach slovenských kmeňov*. Táto pôvodne „školská práca“, ako o nej (značne „samokriticky“) hovorí autor v predhovore, však mala aj primeraný pedagogicko-didaktický rozmer: na konci svojho učiteľského pôsobenia som si overil, že dokázala zaujať aj vysokoškolských študentov.

V marci 2014 som bol členom komisie pri habilitačnom konaní M. Pukanca.

Súčasťou materiálu, ktorý v súvislosti s inauguračným konaním Doc. Mgr. Martina Diwéga-Pukanca – nazdávam sa, že v prípade zložených mien (so spojovníkom) možno skloňovať aj tzv. prídomok, a preto na rozdiel od fakultných materiálov uvádzam genitív inak – posielala UKF v Nitre bol aj „zoznam najvýznamnejších prác určených na zaslanie oponentom“. Boli v ňom 3 knižné tituly skupiny AAB, 6 štúdií zo skupiny ADN a 1 text príspevku zo skupiny AFC. Zoznam má bibliografický charakter, no akosi sa mi nepodarilo zistiť, ktorá či aká norma sa využívala. V zozname sa totiž uvádzajú napr. (aj) mená recenzentov knižných prác, ISSN pri časopiseckých štúdiách, In. (s bodkou), veľké písmená v slovenských (aj bez interpunkcie písaných) názvoch či tituloch (napr. *Slovenska Rec,* no *Stručný Etymologický Slovník* a i. -- Autorom knihy *Folia glagolitica Zempliniensia* (*Kyjevské listy a nárečie na užsko-zemplínskom pomedzí,* Nitra 2018) je Martin Pukanec-Schurmann-Divéky.

Ako oponent budem širšie komentovať knižnú prácu *Svätoplukovo kniežatstvo a stará slovenčina,* ktorá je mi profesijne najbližšia.

Uvedená monografia je podľa autora (p. predhovor) „viac-menej uceleným súborom už publikovaných i ešte nepublikovaných štúdií“. Takýto spôsob prezentácie výskumných výsledkov nie je ničím výnimočným; podobných knižných prác je (aj v slovenskej jazykovcede) viac. Určite by však bolo užitočné – a to nielen kvôli prípadnej komparácii – uviesť aj pôvodné názvy jednotlivých štúdií, ktoré sa pri ich novej prezentácii (z)menili. Tak napr. trocha „rokokový“ názov *kapitoly Hierarchická klastrová analýza praslovanskej lexiky v záhorskom, nitrianskom, hontianskom, gemerskom, vážskom, spišskom, zemplínskom a turčianskom nárečí* mal pri prvom publikovaní textu podobu *Hierarchická klastrová analýza praslovanskej lexiky v nárečiach slovenských kmeňov* (p. SR 2008, č. 3), text nazvaný *Nitra ako centrum Svätoplukovaj dŕžavy* (*pri Metodovom hrobe*) mal starší titul *K lokalizácii Metodovho hrobu* (*Pohranice*) a bol publikovaný v SR 2010, č. 6, kapitola *Vplyv aristokracie na nárečia Nitry* „uzrela“ svetlo sveta pod názvom *Vplyv aristokracie na nárečový vývin* (p. JŠ 26, 2009), kap. *Nitrianske koiné ako prvý nadnárečový útvar slovenských kmeňov* je prevzatá zo zborníka K. Habovštiakovej (Nitra 2010), celý *Záver* fakticky tvorí štúdia *Tri teórie o pôvode slovenčiny: migračno-integračná, kmeňová a koinéová* (JŠ 28, 2010). Tituly „východiskových“ štúdií, na ktoré nie sú v práci nijaké bibliografické odkazy, trocha prekvapujúco a nečakane chýbajú aj v zozname použitej literatúry. Tam je zaradená iba jediná a prvá (knižná) práca M. Pukanca *Praslovanská lexika v nárečiach slovenských kmeňov* (2008). Ani pri v zásade rozličným spôsobom využívaných (upravovaných, doplňovaných) prevzatiach väčších pasáží z tohto titulu, ktoré sú zrejmé najmä v kapitole *Delenie Slovenska v 9. – 10. storočí* v jej podkapitolách *Menšie kmene Merehanov?* (Nitrania, Pohronci, Gemerčania), či *Menšie kmene Východných Obodritov* (Λεβάχοι.?, Zemplínčania?) však nie sú nijaké – pre posudzovateľa práce užitočné i potrebné --odkazy na pôvodný zdroj. (Poznámka: Inaugurant knihu dokončil 27. mája 2012.)

Bibliografickými poznámkami začnem aj vlastné oponentské pripomienky. Zoznam v práci citovanej literatúry je rosziahly, obsahuje prirodzene aj (možno pri stážach spoznané) zahraničné tituly, ktorých doklady či závery autor využíva pri prezentácii svojich zistení a téz; ich výber možno i treba akceptovať. Nazdávam sa však, že v ňom – a logicky ani pri koncipovaní práce -- nemal chýbať napr. zborník *Ríša veľkomoravská*, ktorý zostavil J. Stanislav (2. vyd. Praha 1935), obsahujúci viac relevantných štúdií (o. i. dve veľké štúdie Fr. Dvorníka *Byzancia a Veľká Morava* i *Metodova diecéza a boj o Illyricum*, príspevok M. Weingarta *Pribina, Koceľ a Nitra v zrkadle prameňov doby cyrilometodejskej*), rozsiahly *Príspevok k dejinám slovenčiny* H. Bartka (zborník SSV, Trnava 1936), prezentujúci

problémy periodizácie praslovančiny, útla, no inšpiratívna práca českého slavistu- („cestovateľa“) Jiřího (Georgea) Marvana *Na prahu slovenčiny* (Veda 1999) a nebodaj i svojrázne etymológie ponúkajúce *Rozprawy o gménach, počátkách i starožitnostech národu slawského a geho kmenů* Jana Kollára (Budín 1830).

Monumentálne a nesuplovateľné *Slovanské starožitnosti* Pavla Jozefa Šafárika inaugurant vo svojej práci v literatúre prirodzene uvádza, no z ich slovenského prekladu zaregistrúva iba 2. zväzok Spisov Pavla Jozefa Šafárika (*Slovanské starožitnosti 1*, Košice 1999), tzv. I. okres (časť) diela, približujúcu obdobie od Herodota až do pádu hunskej a rímskej vlády (od r. 456 pred Kr. až do r. 469 – 476 po Kr.). V čase dokončenia posudzovaného rukopisu však už bol k dispozícii aj náš preklad II. „okresu“, t. j. obdobia od pádu Hunov a Rimanov až do prevahy kresťanstva u Slovanov (od r. 476 do r. 988 po Kr.); bol to 3. zv. Spisov PJŠ (*Slovanské starožitnosti 2*), ktorý vydala Univerzita PJŠ v Košiciach r. 2009. V práci sa však --- nie veľmi frekventovane, podobne ako I. časť *Starožitností* – cituje a v literatúre uvádza české vydanie *SS* 2 z r. 1863, ktoré pripravil Šafárikov zať Josef Jireček. (Marginálne možno uviesť, že toto vydanie „ponúka“ Michiganská univerzita v Ann Arbore aj v digitalizovanej podobe. V elektronickej podobe možno kompletný slovenský preklad *Starožitností* nájsť v Zlatom fonde denníka SME.)

Dovolím si aj osobnú poznámku: preklad *Starožitností* bol náročný a „sýty“; veľa som sa pri ňom naučil a najmä mnoho ešte aj doučil. Získané poznatky som sa usiloval zúročiť a komentovane predstaviť v niekoľkých parciálnych štúdiách. Viaceré z nich boli dostupné už pred r. 2012 (tu spomeniem iba jedinú, publikovanú v časopise Slavica Slovaca r. 2011, a to stať *Slovanské starožitnosti PJŠ v slovenčine*), ktorú som navyše zaradil aj do súboru *Selecta linguistica* 3 (Brno, Tribun 2020), no M. Diwég-Pukanec (ďalej aj MD-P) ich zrejme – pri inovovanom použití svojich starších textov – nestihol zaevidovať. (A pravdepodobne mu nižšie spomínané tituly nepripomenuli ani posudzovatelia pôvodných časopiseckých a zborníkových príspevkov či knižného „výstupu“.)

Vysokú, no v istom zmysle „neekonomickú“ mieru citovanosti – (inak MD-P nevyužíva napr. skratku ib. či ibid. resp. tamže) -- má III. diel *Slovanských starožitností* Lubora Niederleho *Původ a počátky Slovanů západních* (Praha 1919). Uvádzané doklady – niekedy sa „opierajúce“ resp. vychádzajúce aj zo Šafárika – sú pravdaže korektné. Profesor L. Niederle bol však prvoplánovo vynikajúci archeológ; pri formulovaní svojich záverov mal prirodzene na zreteli aj poznatky tohto vedného odboru.

In medias res:

Uchádzač v *Úvode* (s. 11) konštatuje, že „terminologické problémy sú pseudoproblémy.“ Nazdávam sa, že túto formuláciu treba spresniť alebo nejako precizovať a „ukotviť“. Ťažko možno totiž napr. nevidieť rozdiel medzi používaním termínov *staroslovienčina* - - *staroslovenčina* a vnímať to ako *pseudoproblém*. Ten prvý (nielen jazykovedná) slavistika a slovakistika v súčasnosti jednotne používa na označenie či pomenovanie najstaršieho slovanského spisovného jazyka, ktorý Cyril a Metod vytvorili ako nástroj misijnej a vzdelávacej činnosti na Veľkej Morave. Termíny s*taroslovienčina, staroslovienskу* sú derivované od základu *Slov-ěn-(e)*; toto etnické meno Praslovanov sa v hlaholských a cyrilských pamiatkach zapisovalo s praslovanskou samohláskou ѣ, zvanou *jať*. Praslovanská samohláska *ě* bola ešte v 9. storočí dlhá a jej prepis (v textoch z veľkomoravského obdobia) dvojhláskou *ie* je preto odôvodnený a korektný. Za toto praslovanské *jať* má po 10. storočí slovenčina samohlásku *e,* ale aj dvojhlásku *ie* (psl *cěditi, dědъ, lěto* > cediť, ded, leto; *bělъ, měra, věra* > biely, miera, viera). Návrh historika profesora Milana Ďuricu, ktorý forsíruje podobu *staroslovenčina*, slovenská jazykoveda nemôže akceptovať. (Týmto termínom sa navyše označuje upravená čeština, ktorú v polovici 19. storočia zaviedli na podnet J. Kollára ako vyučovaciu reč na slovenských školách.)

V kapitole *Názvy slovanských kmeňov* i v jej podkapitolách (s. 15 – 25) uchádzač komentovane prezentuje (uvádza) veľké množstvo dokladov. Niet pochýb o tom, že etymológia *etnoným* je jednou z najťažších a (zároveň) najnevďačnejších v jazykovede, keďže „každé takéto pomenovania má niekoľko spôsobov objasnenia“ (s. 25, citovaná H. Popowska-Taborska). Napokon o tom svedčí aj fakt, že viaceré etymologické slovníky etnonymá nezaregistrúvajú a nespracúvajú. MD-P zrejme pozná motivujúce vedecké krédo výnimočného bádateľa Vladislava Markoviča Illiča-Svityča, ktoré si tu dovolím zacitovať v ruštine: *Язык – это брод через реку времени, он ведёт нас к жилищу умерших, но туда не сможет дойти тот, кто боится глубокой воды.* A inaugurant sa nebojí vstupovať do tejto „hlbokej vody“, ktorá vie byť aj zradná. Ním uvádzané výklady etnoným *slovanských kmeňov* zásadne možno i treba akceptovať. Na tomto mieste nebudem opakovať viaceré moje – sčasti aj odlišné -- komentované výklady etnoným zo *Slovanských starožitností* P. J. Šafárika (prvý príspevok *Etnonymá polabsko-pobaltských slovanských kmeňov vyšiel* v SR r. 2010); príslušné tituly možno nájsť v jednotlivých zväzkoch personálnych bibliografií *Slovenskí jazykovedci*...

V tomto posudku budem viac pozornosti a miesta venovať iba (či najmä) z istého aspektu najdôležitejšiemu etnonymu, a to názvom *Slovanov*. V prvej kapitole (článku) *Starožitností* sa P. J. Šafárik logicky i odôvodnene podrobne venuje „vysvetleniu nášho

najrozšírenejšieho a najtrvalejšieho domáceho mena, t. j. mena *Slovania*“ (Spisy 3, 2009, s. 24 an.). Argumentuje – odvolávajúc sa aj na zistenia dovtedajších známych slovanských bádateľov, napr. Václava Fortunáta Durycha a Josefa Dobrovského – v tom zmysle, že ak národné meno *Slovienin, Slovanin* nepochodí „od *slávy* (gloria) – akoby *slovutný* namiesto *slavetný* (gloriosi, laudabiles, celebres), čo je podľa niektorých názorov pravdepodobné –, potom určite od *slova,* t. j. *Slovania*, slovanské národy sú akoby “rovnakojazykové“ (grécke *ὁμγλώττοι, ómglottoi*) alebo jednorečové (lat. *sermonales*), oproti cudzím národom, nazývaným *nemí, Nemci,* čo sa mnohým zdá najprijateľnejšie. Hovoria, že koreň je vraj rovnakého pôvodu i významu ako grécke *κλύω, klýo,* lat. *cluo* (inclutus, inclytus, t. j. slávny, známy, preslávený), z ktorého vzniklo *sloviti* i *slaviti, slovo* i *sláva“*.

Podobnú – a v súčasnosti všeobecne prijímanú -- etymológiu predstavil aj Š. Ondruš v *Odtajnených trezoroch* (2000). Napokon nie je ona nijako nová; so *slovom* spájal Slovanov „už v 14. storočí kronikár Karola IV. Přibík Pulkava z Radenína (nie „Přibík z Pulkavy“ – tak na s. 62). Ján Kollár vo svojich *Rozpravách* (*1830*) vysvetľuje, že „meno nášho národa...bezprostredne pochádza od *slaviti, sloviti*; obidva tvary sú iteratíva koreňa *slúti* (nominari, vocari, laudari). Za pôvodné pokladal Kollár mená so základom *slav-*; podoby so *slov-* sú podľa neho „lichogména“:

Iný názor prezentoval (i reprezentoval) okrem iných Miloš Weingart. Etnonymum *Slovien-e* chápal ako (starší) spoločný názov všetkých Slovanov; termín *staroslovienčina* – často aj s prívlastkom *cyrilo-metodovská* – používal na označenie najstaršieho slovanského literárneho jazyka. Odmietal však odvodzovanie mena Slovanov od *slova* nielen preto, že forma *Slověne* nemohla byť odvodená od subst. *slovo* (psl. *s*-kmeň, očakávaná forma by mala byť **Slověsene*), a navyše pritom argumentoval aj tým, že od abstrákt typu *slovo* sa pomocou sufixov *-ěn, -ěnin* etnonymá neodvodzovali. Nazdával sa, že etnonymum *Slovieni* má základ v praslovanskom (indoeurópskom) kmeni *slov-*, označujúcom vlahu, vodnatosť (por. staroruský názov *Dnepra – Slovutič*). Výklad (etymológiu) svojho učiteľa prijal a prevzal aj Ján Stanislav. Prezentoval ho napr. v *Dejinách slovenského jazyka* I (1956) i v knihe *Staroslovienskу jazyk* (1978).

Ďalšie mená, uvádzané najmä podľa L. Niederleho, už komentovať nebudem, a to nielen preto, že nevidím ich priamu súvislosť so starou slovenčinou. Na s. 23 (inak v nejasne štylizovanej vete) sa uvádza, že pre Gréka Prokopia (6. stor.) boli *Sporovia* (= Srbi) pôvodným menom pre všetkých Slovanom (cituje sa Šafárik 1999), čo je chyba, lebo „už (!) v roku 805, keď boli Karolom Veľkým stanovené *limes sorabicus*, sa označovali zrejme všeobecnejším *Sclavi* (Niederle, 1919, s. 70, 72).

V súvislosti s konštatáciami uchádzača v kap. *Delenie Slovenska v 9. -- 10. storočí* (s. 26 an.) by som chcel pripomenúť 41. par. IX. článku (*O Moravanoch a Slovákoch*) zo *Starožitností* P J. Šafárika (SS 2, s. 284). Uvádza v ňom, že „Moravanov v terajšej Morave, Slovákov v severozápadných Uhrách, ktorí žili približne od rieky Torysy po Prešporok a Vacov, a Slovanov, žijúcich niekde v zadunajskej oblasti, od zákruty Dunaja až za Blatenské jazero z obdobia, o ktorom tu uvažujeme, možno celkom prirodzene zahrnúť do jedného celku. Krajiny, ktoré obývali, ležali po oboch stranách Dunaja a mali voľakedy spoločné meno, a to Veľká Morava čiže „*vyšné Moravy*“ (dvojné číslo), na rozdiel od „nižnej“ čiže bulharskej Moravy.“ A ešte zreteľnejšie v *Prehľade národov a vetiev slovanských* (ibid., s. 397): „*Morava* a *Moravania,* dvojaká: -- 1) južná, inak dolná č. bulharská Morava, územie okolo srbskej Moravy, tiež Dunaja, na sútoku obidvoch riek, v ktorej sídlili Bodrici, Braničevci... – 2) severná, rozdelená na dve časti, t. j. z jednej i druhej strany Dunaja, a preto staroslovienskу *vyšnije Moravě* v dvojnom čísle..“ Nazdávam sa teda, že formulácia MD-P (napr. na s. 35): „ide o územie Pomoravia na hranici medzi dnešnou Slovenskou a Českou republikou a (územie) slovenského Ponitria, čo dokazuje duál *vyšní Moravě* „horné Moravy“ v Živote Konštantína a Metoda“, nie je korektná. (P. aj *SS* 2, 2009, s. 284 an.)

Šafárik explicitne tiež nepíše, že *Praedenecenti* môžu byť vlastne „predné čaty“; v poznámke 41 na s. 140 pripomína, že je to názor Václava Fortunáta Durycha z/v jeho knižnej práce *Bibliotheca Slavica antiquissimae dialecti communis...* (V spomenutom *Prehľade* (na s. 393) má PJŠ „heslo“ *Braničevci*, Praedenecenti u Einharda 822, vetva Slovanov niekedy bulharských a teraz srbských, za Dunajom v okolí mesta Braničeva...)

Najmenej pravdepodobnými sú (pre mňa) etymológie toponým východného Slovenska (Spiš, Šariš), ktoré spája nemecký slavista-historik Heinrich Kunstmann práve s týmto uchádzačom predpokladaným kmeňovým územím. Napr. *Prešov* z predpokladaného **Prěš* či *Pereš* vidí v antickom ojkonyme *Πειρεσία* -- *Peiresia***.** Meno *Levoča* k slovanskému *lěvъ* „ľavý“ odvodzuje od názvu kraja *Λεβάχη***,** resp. *Λεβάχοι*. *Lebaché* -- *Lebachoi* boli, ako uvádza, bezpochyby Slovania. Levoča bola centrom Spiša (lat. Comitatus Scepusiensis, maď. Szepesség, nem. Zips). Tento názov kraja považuje za etymologicky nejasný, no tiež za tesálsky (*Σηπιας*) – Sepias..

Na Bodrogu a časti Tisy mali žiť (Východní) Obodriti. O tomto etnonyme, ktorého výklad býva záhadou (tak na s. 30), chceme aj na tomto mieste poznamenať viac. A tak teda najprv výklad z predloženej práce: „Východní Obodriti sa zvyknú klásť na strednú a dolnú Tisu,...ale nemožno vylúčiť, že boli o čosi severnejšie a že boli východnými susedmi Moravanov (Merehanov).“ Potom sa spomína Geograf Bavorský a citujú sa *Anales Regni*

Francorum, no ich interpretácia mi nie je celkom jasná, pričom mám na zreteli najmä úvodnú formuláciu (a jej doplňujúce vysvetlenie v zátvorke na s. 31): V prvom latinskom citáte sa uvádza „*orientalium Sclavorum, id est Adobritorum...*“ k čomu sa v preklade dodáva „východní Slovania to jest Obodriti (vlastní, Západní Obodriti)“, no trocha nižšie sa v citáte „*Adobritorum, qui vulgo Praedenecenti vocantur*“ predpokladá, že toto etnonymum označuje Východných Odobritov. Šafárik o tomto citáte hovorí v súvislosti s posolstvom „východných slovanských národov, menovite Bodricov, Srbov, Veletov (? – IR), Čechov, Moravanov, Braničevcov a zvyškov Avarov sídliacich v Panónii“ r. 822 k cisárovi Ľudovítovi I. Pobožnému.

Zásluhov germánskych (nemeckých) analistov, ktorých Šafárik nazýva spisovateľmi (Einhard, Witikind, Zemepisec Bavorský, Dithmar, Adam Brémsky, Helmold), máme najviac písomných dokladov o polabských Slovanoch, ku ktorým Obodriti nesporne patria. Niet pochýb o tom, že zápisy etnoným u týchto letopiscov sa neinterpretujú (nečítajú a následne nelokalizujú) jednoducho a jednotne, no predpoklad a výklad, že „vlastní“ – teda „polabskí“ – Adobriti/Odobriti patria k východným Slovanom, nie je z viacerých dôvodov akceptovateľný a potrebný. Už Šafárik ((SS 2, 2009, pozn. 41 na s. 344) o. i. konštatoval“ ... „germánski spisovatelia písali slovanské mená tak neporiadne a skomolene, že je potrebné zvláštne umenie a prístup na porozumenie ich správneho mena a významu.“ Viac odchyliek „pochádza aj z neschopnosti latinských litier zaznamenať všetky slovanské hlásky“. (Pozri aj výklad o Praedeneccentoch (dvakrát *cc* je tlačovka) – ibid. s. 30.)

P. J. Šafárik vo svojom *Prehľade národov a vetiev slovanských* (SS 2, 2009, s. 393) píše: Bodrici dvojakí: 1) južní, Abodriti u Einharda 818, Osterabtrezi t. j. východní Bodrici u Zemepisca Bavorského 866 – 890, vetva bulharských Slovanov v dolných Uhrách pri stoku Tisy a Dunaja, v Bodrockej stolici, tiež v horných Uhroch pri rieke Bodrogu v Zemplínskej stolici; 2) severní, nem. Abotriti, Abodriti, Obotriti, Nordabtrezi, na západ od Veletov.medzi Východným morom a Labem...(Len marginálne: *Malá československa encyklopedie* IV.(Academia 1986, s. 604) zaregistrúva heslo *Obodrité naddunajští,* jihoslovanský kmen na dolní Tise. Od počátku 9. st. začleněn do bulh. říše.)

Encyklopédia archeológie (1986, s. 632) v príslušnom hesle o Odobritoch uvádza, že to bol „kmeňový zväz záp. Slovanov v susedstve Luticov (Veletov), kt. odolával tlaku germán. susedov až do 12. stor. Patrili k nemu Vagrovia, Polabania, Varnovia, Liňania a vlastný kmeň O.“ (Východní Odobriti ani Bodrici sa v tejto encyklopédii nespomínajú. -- Možno pozrieť aj môj príspevok v SR 2010, č. 4 – 5.)

Pri vymenúvaní remeselníckych osád typu *Hrnčiarovce, Tesáre*... v podkapitole *Pohronci* (s. 38), by som pripomenul v zozname literatúry zaznamenanú prácu R. Krajčoviča z r. 2005. Súhlasím s využívaním poznatkov o slovenských historických kniežatstvách či kmeňoch z knihy J. Steinhübla (2004), no uviesť bolo možné aj údaje od iných historikov (R. Marsina, *Codex* d*iplomaticus et epistolaris Slovaciae*, F. Sedlák a pod.), ktorí publikovali aj v časopise *Slovenská archivistika* (p. *Bibliografiu* za roky 1966 – 1975, 1976 – 1985, 1986 – 1991). – A celkom okrajovo: bez akýchkoľvek alúzií mi v tejto súvislosti nedá nespomenúť aj istú – prvopláno archeologicky motivovanú – „beletrizovanú lektúru“, ktorú reprezentujú knihy môjho spolužiaka a priateľa Pavla Dvořáka *Dávne Slovensko* a *Staroveké Slovensko* (Bratislava 1975 a 1976), prezentujúce viacero interesantných informácií.

V kapitole *Nárečia starej slovenčiny* (s. 45 an.) si inaugurant pri delení dialektov logicky a odôvodnene všíma „viacero veľmi starých jazykových javov.“ Medzi ne určite patrí napr. aj metatéza likvíd, ktorej výsledky dokumentujú aj „hranice“ stredoslovenského makroareálu prekračujúce doklady podôb *raT-*, teda typy kontinuantov *rakita, ražeň, rásť* a i. Sú to významné javy, a preto sa výklad o metatéze mohol rozšíriť a tak spresniť. Dnes sa v jazykovednej literatúre ako *metatéza* označuje jav, pri ktorom si susedné hlásky vymenia pozíciu. *Metatéza likvíd* v slovanských jazykoch je diachronný proces, pri ktorom sa koncom praslovanského obdobia „ prešmykli“ likvidy *r* a *l* a s nimi susediace vokály. Ide predovšetkým o diftongické spojenia *VR*, teda vokál a likvida v pôvodných praindoeurópskych skupinách **or, *ol, *er, *el,* ktoré boli súčasťou slabičného jadra. Metatéza likvíd -- vokalické jadro bolo kvalitatívne modifikované pod pôvodnou psl. akcentuáciou (akútom al. cirkumflexom) -- sa uskutočnila jednak v začiatočnej pozícii tvaru slova **ort-* (schematicky: *o* = vokál "o", *t* = konsonant okrem "j" a likvidy, *r* = likvida), napr. **oržьnь > ražeň*, jednak v pozícii **tort-*, teda v slabike s iniciálou, napr. **gordъ > hrad.* Výsledkom metatézy je *resylabifikácia* slovného tvaru ** oržьnь >*ra.žь.nь, *gor.dъ >*gra.dъ.* (Pri metatéze nevznikli nijaké nové vokály.)

Na s. 47 je reprodukovaná mapa F. Buffu (ASJ III, Tvorenie slov, 1991) a v tej súvislosti sa konštatuje, že „ tri slov**e**nské makroareály majú podobnú povahu ako tri slov**a**nské makroareály.“ Tie slovanské prvýkrát „predstavil“ Alexander Christoforovič Vostokov (1781 – 1864) a slovanská trichotómia sa rešpektuje, hoci by sa našli argumenty, ponúkajúce pôvodnú dichotómiu, ktorú ešte akceptoval aj Šafárik. Pripomínam to (aj) preto, že rozličné „dichotomické členenia“ slovenských nárečí, ktoré publikoval o. i. A. Habovštiak, sú napokon na reálnych odlišnostiach „postavenou“ konštrukciou jazykovedcov a týkajú sa najmä slovnej zásoby. A. Habovštiak navyše často zdôrazňoval, že na jazykovozemepisnú

rozdrobenosť slovenských nárečí malo vplyv viacero faktorov; od príchodu našich predkov na terajšie územie to bola geomorfologická či geofyzikálna členitosť slovenského územia. Mohutné pohoria, početné doliny i kotliny, neprístupné lesy, korytá riek a iné prírodné faktory zapríčinili, že tzv. prírodné hranice sa často stali nielen bariérami pre vzájomný styk, ale zároveň aj politickými, administratívnymi a cirkevnými hranicami. Nepochybne ich treba mať na zreteli aj pri lokalizovaní *kmeňov* a menších kniežatstiev.

V kapitole *Hierarchická klastrová analýza praslovanskej lexiky* (rovnako ako v pôvodnej štúdii) sa o i. konštatuje, že „je to iba jedna z viacerých možností riešenia predhistorického vývinu slovenčiny“ (s. 51). Táto „zväzková“ analýza (teda skoro matematicko-štatistický postup spracovania testových a experimentálnach výsledkov) naznačuje aj isté členenie slovenských dialektov, viažuce sa na tzv. „malé kmene“. Vážanom sa pripisuje tzv. *vážske nárečie,* ktoré však žiadne súčasné (podrobnejšie) členenie troch slovenských nárečových makroareálov nepozná a neuvádza. V zmysle formulácie zo s. 34, že „centrom provincie Váh mohol byť hrad Orava alebo tiež hradisko Ostrá skala pri Vyšnom Kubína“ (citované podľa T. Štefanovičovej, 1989), Vážania mohli používať aj *oravské nárečia*. Inak v tabuľkách do ôsmich oblastí (približne) rozdelená praslovanská lexika (využíva sa materiál, získaný pomocou *Dotazníka* (pre!) *výskum slovenských nárečí* II, 1964) sa predstavuje v tzv štandardizovanej podobe (tak ako v *Slovníku slovenských nárečí*), čo nie je v takejto prezentácii práve najideálnejšie (napr. východoslovenské doklady s kvantitou, bez asibilácii a i.) Tento prácne vyexcerpovaný a upravovaný materiál zapisovaný v teréne v 2. polovici 20. storočia možno i treba so značnou odbornou licenciou „čítať“ ako doklad používania príslušnej lexiky v tzv. malých kmeňoch na území Slovenska, existencia ktorých sa predpokladá už v „preduhorskom“ období.

V hagiografickej literatúra sa možno stretnúť so spojením *proložné životy* (napr. J. Stanislav, *Slovanskí apoštoli Cyril a Metod a ich činnosť vo Veľkomoravskej ríši,* 1934; najnovšie A. Škoviera „súborne“ v čas. Slavica Slovaca). Táto podoba je istým spôsobom zaužívaná, no uchádzač ju mení a píše (napr. na s. 63, v kapitole *Nitra ako centrum Svätoplukovej dŕžavy*) o „prolóžnych životoch“. V súčasnosti však ani jedna z týchto foriem resp. podôb nie je -- z aspektu slovotvorby – celkom korektná, a navyše aj jej význam nie je všeobecne jasný a zrejmý. *Slovník slovenského jazyka* III (1963) uvádza v hesle *prológ* (s. 626) ako 2. (význam) cirk. krátky životopis svätých používaný v liturgii, krátka legenda o živote svätých; podobu adjektíva nezaregistrúva. *Slovník súčasného spisovného jazyka* (2015) uvádza napr. heslá *monológ* a príd. meno *monologický* (s. 349), pričom I. zväzok tohto

diela ponúka na s. 628 heslá *dialóg* i *dialogický* („dialogická replika“) i *dialógový* („dialógové scény“). Možno teda vari uvažovať, či by nebola súca i potrebná aj podoba *prológové životy*.

A ešte vari aj tieto formálne drobnosti: namiesto podoby *Lavrenťjevský rukopis* (teda s *j* po *ť*, s. 22 a inde) navrhujem – ak je pôvodca rkp. ruský mních *Lavrentij* – písať *Lavrentijský rukopis.* A v texte možno nájsť aj formulácie typu ...“na jeho mieste v r. 885, *kedy* zomrel Metod“... (s. 69), ...“politické ašpirácie z doby, *kedy* kronika vznikla...“(s. 41), teda pri uvádzaní vzťažnej vety prívlastkovej s časovým významom (namiesto spojky *keď*).

V kapitole *Nitrianske* κοινή *ako prvý nadnárečový útvar útvar slovenských kmeňov* (s. 81) inaugurant explicitne uvádza, že *koiné* je **pojem.** Nazdávam sa, že to nie je správna premisa; *pojem* je elementárna forma odrazu skutočnosti v myslení, myšlienka zovšeobecňujúca predmety istej triedy podľa niektorého znaku. Namiesto *pojmu* navrhujem používať *termín,* teda odborný názov vymedzený definíciou a jeho miestom v systéme pojmov konkrétneho vedného odboru. Termín má schopnosť byť odvodzovacím základom; derivatívnosť výrazu *koiné* (*koinéový, koinéizácia*) je zrejmá, a v posudzovanom texte sú tieto výrazy využívané značne frekventovane.

Na podporu môjho stanoviska možno pripomenúť, že *Encyklopédia jazykovedy* (1993, s. 239) vysvetľuje heslo *koiné* ako spôsob vyjadrovania spoločný všetkým príslušníkom daného spoločenstva. V starom Grécku sa *termínom* koiné označoval nadnár. útvar starej gréčtiny, kt. sa formoval v 4. stor. pred n. l. na základe atického nár. v Aténach. *Slovník cudzích slov* (2008, s. 506) zasa vykladá *koiné* ako nadnárečový útvar starej gréčtiny, ktorý vznikol (v 4. stor pred n. l.) pod jednotiacim vplyvom miestnych dialektov, slúžiaci neskôr ako dorozumievací jazyk všetkých Grékov; dnes nadnárečové útvary (interdialekty) rozličných jazykov. Termín *interdialekt* sa využíva v slovenskej jazykovede využíva pri stratifikácii národného jazyka. -- A na doplnenie pridám ešte aj jeden cudzojazyčný doklad: In linguistics, the **term** *koine* is now applied to any modified language variety that has developed from contact between dialects of the same language or, in some cases, between languages that are genetically or typologically related.

(Istým paradoxom je skutočnosť, že sám autor v *Predhovore* svojej práce (s. 11) píše: ...termín *starí Slováci* ani jemu zodpovedajúci pojem „*Slovania* žijúci na území, kde sa hovorilo jazykom, z ktorého vznikla slovenčina“...)

„Grécke *koiné* bolo zmiešaným nárečím založeným najmä na prestížnom *atickom* dialekte Atén“ (tak autor na s. 81). S touto formuláciou možno len súhlasiť. Tzv. *aticizmus* bol napokon klasickým štýlom gréckej rétoriky, ktorý sa chodievali učiť vzdelaní Rimania (napr. aj samotný Cicero). Rovnako platí aj ďalšia konštatácia MD-P, že tento termín sa

používal – a podnes sa používa – „v prenesenom a aj viac alebo menej posunutom význame“..A v takomto posunutom význame – ako akúkoľvek modifikovanú varietu jazyka – ho využíva aj austrálsky profesor Jeff Siegel (univerzita New England, mesto Armidale), ktorého poznatky a dielo *Koines and koineization* (1985) pravdepodobne inšpirovali aj inauguranta. J. Siegel skúma pomocné, gramaticky zjednotené jazyky, tzv. *pidžiny*. Na ich základe sa utvorili *kreolské jazyky*, ktoré sa stali materinskými (prvými) jazykmi pre isté spoločenstvo. Na Slovensku absentujú práce, skúmajúce *koiné* a procesy *koinéizácie*, a tak je odôvodniteľné úsilie inauguranta hľadať podnety pre svoje „pionierske“ výskumy v cudzine. Len je načim „citlivo vnímať“ rozdiely medzi situáciou v starovekom Grécku, v kreolských jazykoch a v starej slovenčine v 7. – 10. storočí.

Na s. 79 autor M DP uvádza, že v „*Atlasoch slovenského jazyka* však ešte aj z obdobia približne 9. – 11. storočia môžeme nájsť izoglosy, ktoré idú priamo cez Nitru alebo v jej tesnej blízkosti.“ (Téza o „nitrianskych izoglosách“ sa mutatis mutandis uvádza pričasto, čo podľa môjho názoru ich metodologickú čistotu a platnosť nijako zvlášť neverifikuje.) A ďalej: „Aj v dôsledku týchto izoglos sa ukazuje vznik slovenského *κοινή*, o ktorom uvažovali B. Meriggi (? – neviem overiť, IR) či J. Stanislav (1956, s. 36) v oblasti Nitry v praslovanskom období v úplne novom svetle.“ J. Stanislav vo svojich *Dejinách slovenského jazyka* I píše toto: „Na Veľkej Morave Morave a v Panónii boli nárečia, a to nárečia kmeňové. Kultúrny kmeňový jazyk sa utváral pravdepodobne na podklade nárečia, ktorým sa hovorilo medzi typom, z ktorého sa vyvinula západná slovenčina, a typom, z ktorého sa vyvinula stredná slovenčina. (O *koiné* sa explicitne nehovorí.)

Záver posudzovanej práce (s. 90 – 102) tvorí – ako som to naznačil už nižšie -- prvýkrát v *Jazykovedných štúdiách* (XXVIII) publikovaná štúdia *Tri teórie o pôvode slovenčiny: migračno-integračná, kmeňová a koinéová.* Môžem konštatovať, že nie je nijako zmenená; je prevzatá komplexne a kompletne. Nepríjemná je navyše skutočnosť, že isté partie o *koinéizácii* (o. i. *Predkoiné, Ustálené koiné, Rozšírené („nitrianske“) koiné, Udomácnené koiné),* sa presne opakujú po sotva 10-tich stranách. V predchádzajúcej kapitole, „recyklujúcej“ zasa štúdiu zo zborníka K, Habovštiakovej (Nitra 2009) *Nitrianske koiné ako prvý nadnárečový útvar slovenských kmeňov* sú totiž tie isté (rovnako formulované) časti uvedené na s. 83 an.) Na toto nepríjemné a zbytočné *faux pas,* čiastočne oslabujúce celkový dojem z práce, mohli autora nebodaj upozorniť aj posudzovatelia knižnej práce.

Koinéová teória sa (explicitne) „stavia proti migračno-integračnej teórii R. Krajčoviča“ (tak s. 93). Aj v potvrdení garanta inauguračného konania Ľ. Kralčáka sa argumentácia axiómami archeológie hodnotí ako *metodologický omyl*. Chcel by som však

pripomenúť, že teória v podstate vždy ostáva (len) súhrnom názorov, ktorých pravosť či oprávnenosť môže overiť aj prax. Poukazovanie na neúnosnú *metodológiu* je samo osebe dosť vágne. R. Krajčovič bol kedysi môj učiteľ, neskôr kolega i priateľ, s ktorým sme diskutúvali aj o (jeho) knihách a teóriách; tú migračno-integračnú som počas aktívnej činnosti prednášal študentom. Nazdávam sa, že v nej nijakých výraznejších stôp preferovania archeológie niet. Zistenia archeológie sa spomínajú (iba) pri osídľovaní Slovenska z praslovanskej zakarpatskej prabázy Všetky tri vymedzené obdobia sa – ako je všeobecne známe -- charakterizujú najvýraznejšími hláskoslovnými javmi. Ak je pri mimoriadne komplikovanom hľadaní kmeňov zrejmá „odkázanosť“ na interdisciplinárne bádania, malo by to platiť aj v diachrónnej – nárečovú diferencovanosť slovenčiny akceptujúcej -- jazykovede.

A ešte jedna poznámka na margo archeológie. Uchádzač na s. 97 (a v pôvodnom texte v JŠ XXVIII na s. 160) konštatuje toto: „*Hlavným nedostatkom migračno-integračnej teórie je, že sa príliš opiera o archeologické fakty. R. Krajčovič verí v zakarpatskú prabázu a že Slovensko bolo osídľované zo severu a a severozápadu a z juhu a juhovýchodu natoľko, že dokonca týmto hypotetickým predpokladom argumentuje proti teórii A. Habovštiaka (pozri Krajčovič, 1981, s. 214 – 215). Argumentovať však axiómou nemožno a nič iné ako axióma to nemôže byť, pretože jednak archeológia nemá žiadne presvedčujúce dôkazy o zakarpatskej pravlasti a už vôbec žiadne o osídľovaní Slovenska...*“. Vysvetľovať svoje chápanie axiómy, deduktívnej metódy, teorémy a i. tu nemôžem; chcem len pripomenúť, že archeológia má – niekoho možno nepresvedčujúce – dôkazy o zakarpatskej pravlasti Slovanov. O lokalizácii slovanskej pravlasti sa uvažuje aj na základe jazykových faktov, v ktorých sa zrkadlia dlhodobé kontakty Slovanov v rámci indoeurópskej rodiny (napr. s Baltmi, Germánmi, Iráncami. Preto sa slovanská pravlasť hľadá prevažne na severe od Karpát a na juhu od pripiaťských bažín; „kladie“ sa do častí dnešného Poľska, Bieloruska (s jadrom v poriečí Bugu), okolo horných a stredných tokov Dnestra a Dnepra... H. Kunstmann (1996) hľadá slovanskú pravlasť v predoáziskej oblasti niekde medzi východným Čiernym morom a Aralským jazerom. V slavistike však stále stále dominuje predstava o slovanskej pravlasti s jadrom v poriečí Bugu. V súvislosti so sťahovaním národov sa dostávali slovanské kmene do pohybu a rozsah ich sídlisk sa radikálne menil. (viac p. napr. *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha 2002).

Nestala sa teda pôvodná (nielen archeologická) axióma už *teorémou*?

Z á v e r:

Široký bádateľský diapazón doc. Mgr. Martina Diwéga-Pukanca, PhD. dokumentujú údaje z jeho osobnej bibliografie, a to nielen počty knižných titulov či štúdií, ale aj [domácich a zahraničných] ohlasov. Výskumné výsledky inauguranta, zúročujúce poznatky súčasnej – a výrazne aj (inojazyčnej) zahraničnej – lingvistiky dokazujú, že je vedeckou osobnosťou, ktorá ambiciózne i cieľavedome vstupuje do riešenia mnohoaspektových široko spektrálnych problémov diachrónnej jazykovedy, a to nielen preto, aby ich "reprodukčne" pripomínal, ale tvorivo a originálne rozvíjal. Túto schopnosť dokazuje nielen vo vedeckých výstupoch, ale aj v pedagogickom procese.

Naše pripomienky v posudku majú ambície podporiť evidentný bádateľský potenciál uchádzača v jeho ďalšej výskumnej činnosti i pedagogickej dejateľnosti.

Verím, že udelenie najvyššej vedecko-pedagogickej hodnosti profesora v odbore *slovenský jazyk a literatúra* bude po úspešnej obhajobe predložených prác adekvátnym i správnym potvrdením prínosu doc. Pukanca do slovenskej jazykovedy.

Bratislava február 2022

Ivor Ripka v. r.